

БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ В ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (1959-1964 рр.)

У статті розглядаються основні напрямки наукового та культурного процесу в білорусько-українських взаєминах в період так званої «хрущовської індустріалізації» 1959-1964 рр. Показано особливості наукового та культурного розвитку між республіками, основні форми та методи радянської моделі управління в цій сфері. Досліджено основні напрями та фактори, які впливали на сутність і особливості державного управління науково-культурними процесами в республіках.

Ключові слова: науковий розвиток, освіта, культура, повоєнний період, радянська політика.

На нинішньому етапі розвитку вітчизняної історичної науки відбуваються певні трансформації, аналогічні тим, що мають місце у світовій, зокрема, колишньої радянської дослідницькій царині. Це є вельми позитивним явищем з огляду на повернення України до світового співтовариства, від якого вона була тривалий час відірваною. Водночас, ті тенденції, які давно вже набули загального визнання, знаходять все більше уваги і відповідно віддзеркалюються у історичних студіях радянських дослідників. Проблема наукового та культурного розвитку завжди є цікавою для дослідження, адже вона сприяє формуванню уявлень про національний та культурний феномен кожної нації, а це, насамперед, є основою для прогресу будь якого суспільства. Білорусь та Україна у цьому контексті є країнами, які повною мірою зазнали різних періодів становлення національної науки та культури, де особливе місце посідає повоєнний період, оскільки в ньому різноманітно переплелися особливості як радянського, так і споконвічного народного прагнення до культури та науки.

Історіографія цього питання умовно поділяється на дві групи: радянської доби та сучасну білорусько-українську. Нагромадження історіографічного матеріалу в радянський період відбувалося у два етапи: перший - від другої половини 40-х до середини 80-х років ХХ ст., позначений ідеологічною запрограмованістю, та другий - з кінця 80-х до початку 90-х років ХХ ст., який характеризувався поміркованою критикою «деформацій» соціалізму. Дослідження окремих аспектів теми розпочалося ще в часи запровадження такої моделі на початку 60-х рр. минулого століття [1]. Панування догматизованого марксизму - головна ознака таких досліджень. Колективні праці з історії Білорусі є вагомим доробком у вивченні проблеми наукового та культурного розвитку [2]. Сучасна білоруська історична наука значною мірою розкриває складний шлях повоєнного життя республіки, взаємну допомогу радянських республік одно одному. Дослідження у цьому контексті з урахуванням нових методологічних підходів значно розширили уявлення про історію науково-культурного стану в зазначений період у білорусько-українській співпраці [3].

У роки спроб реформування радянської системи в завдання вчених входило подальше вирішення актуальних проблем того часу, розв'язання завдань з прискорення науково-технічного прогресу, якнайшвидше впровадження результатів наукових досліджень у народне господарство, забезпечення високих

темрів зростання продуктивності праці. Найважливішим ідеологічним завданням радянських учених у галузі суспільних наук була розробка проблем економіки, філософії та соціології, історії та права в тісному зв'язку з практикою комуністичної ідеології. Такий тиск не міг не позначитися на нормальній роботі в наукових установах республік. У розглядуваний період зростали асигнування на подальше збільшення матеріально-технічної бази науки, підготовку наукових кадрів. Так, наприклад, якщо в 1959 р. на утримання наукових установ Білорусі було виділено з державного бюджету 10,2 млн. карбованців, то в 1965 р. загальна сума асигнувань на їх утримання склала 19,9 млн. карбованців, тобто збільшилася майже удвічі [4]. За роки семирічки значно зросла армія науковців. У 1965 р. в 185 наукових установах Білоруської РСР (з них 57 - науково-дослідних) налічувалося 14668 наукових співробітників, з яких 255 мали вчений ступінь доктора, а 3093 кандидата наук, у той час як у 1959 р. в республіці було 149 докторів і 1712 кандидатів наук [5]. Так, на прикладі Білорусі можна судити про темпи розвитку науки в союзних республіках, а, отже, і розширення кола проблем, що розробляються в наукових установах. У сучасних умовах непересічного значення набувають тісні творчі контакти між колективами вчених установ Білорусі та України. Ці контакти необхідні для того, щоб, по-перше, уникнути паралелізму в роботі наукових установ, по-друге, зосереджувати зусилля різних країн на виконанні завдань, що носять обопільний характер, по-третє, найбільш повно використовувати в діяльності кожної наукової установи результати попередніх досліджень усіх інших споріднених установ, і, по-четверте, ці контакти сприяють найбільш успішному розвитку науки як в Україні, так і в Білорусі. Міжреспубліканські наукові зв'язки розвивалися й міцніли в роки, що передують розглядуваному періоду. Втім, якщо раніше, у передвоєнні роки, ці зв'язки в основному виражалися в допомозі союзних республік, більш розвинених в економічному й культурному відношенні, розвитку науки в інших республіках, то в період реформування 1959-1965 рр. міжреспубліканські наукові зв'язки набули характеру рівноцінного взаємообміну духовними цінностями. Цей взаємообмін відбувався на основі спеціалізації вчених союзних республік на розробці конкретних народногосподарських завдань, що виникають у результаті міжреспубліканського поділу праці. Конкретно він виражається в тому, що вчені союзних республік розробляли проблеми, не лише пов'язані з розвитком народного господарства й культури своєї республіки, а й проблеми, що мають загальносоюзне значення. Прикладом таких робіт можуть слугувати математична теорія впливу перерозподілу коливальної енергії на оптичні властивості складних молекул, розроблена академіком АН БРСР Б.І.Степановим та кандидатами наук В.П.Грибковським і О.І.Самсоном, наукові дослідження на атомних реакторах, що проводилися під керівництвом академіка АН БРСР О.К.Красіна, спектрально-люмінісцентний метод аналізу препаратів рідкоземельних елементів, розроблений під керівництвом академіка АН БРСР А.Н.Севченка та ін. [6]. Загалом упродовж аналізованого періоду науковими установами республіки розроблялося близько 60 тем з хімії та біології й близько 40 тем з фізики, математики, автоматизації управління та кібернетики, що мали загальносоюзне значення [7]. Але поряд з такого роду роботами було чимало прикладів, коли вчені однієї республіки займалися розробкою проблем, пов'язаних безпосередньо з розвитком народного

господарства та культури іншої республіки. Наочним підтвердженням цього можуть служити міжреспубліканські наукові зв'язки Білоруської РСР. У цей час неможливо назвати жодної з колишніх республік СРСР, де не впроваджувалися б на практиці в тій чи іншій галузі народного господарства результати досліджень білоруських вчених. З іншого боку, роботи вчених з інших республік знаходили грунт для впровадження в Білорусі. Чимало важливих проблем, що мають непересічне значення, розроблялося спільними зусиллями працівників науково-дослідних установ Білорусі та інших республік. Особливо важливе місце в цій співпраці посідають міжреспубліканські зв'язки наукових установ однієї республіки з підприємствами, будівельними організаціями, колгоспами, радгоспами тощо іншої республіки. Про економічну ефективність такого роду зв'язків наочно свідчить співпраця Білоруської та Української РСР в 1959-1965 рр. Роки семирічки дали чимало прикладів того, як науково-дослідні інститути України надавали допомогу підприємствам Білорусі, і, навпаки, підприємства України впроваджували в себе нововведення, ухвалені науково-дослідними установами Білорусі. Так, наприклад, у другому кварталі 1959 р. Могильовський завод «Електродвигун» приступив до освоєння контактної боковини бідонів. Безпосередню допомогу йому в цьому надав Київський науково-дослідний інститут зварювання ім. Патона [8]. Працівниками цього інституту було надано допомогу колективам Мінського мотовелозаводу, Гомельського заводу ім. Кірова, Білоруського автомобільного заводу, «Гомсільмашу» та цілого ряду інших машино- і верстатобудівних підприємств Білорусі в опануванні нових передових методів зварювання та наплавлення металів. Про економічну ефективність цієї допомоги можна наочно судити на прикладі Гомельського заводу сільськогосподарських машин. Як відомо, зварювальні роботи в загальному обсязі робіт з випуску комбайнів становлять 25%, а вага зварних вузлів 60% від загальної ваги комбайна. До 1961 р. на «Гомсільмаші» застосовувалося виключно ручне дугове й газове зварювання. Воно далеко не завжди забезпечувало стабільно високу якість продукції й часто викликало справедливі претензії споживачів. На допомогу гомельським машинобудівникам прийшли українські вчені. З їхньою допомогою на заводі ручне дугове зварювання поступово було замінено зварюванням у середовищі вуглекислого газу. Це дозволило гомсільмашівцям підвищити рівень механізації зварювальних робіт з 36% у 1960 р. до 85% у 1965 р., що значно знизило собівартість продукції й поліпшило її якість [9]. У 1960-1961 рр. Мінським тракторним заводом спільно з українським науково-дослідним інститутом механізації та електрифікації сільського господарства проводилася робота з дослідження динаміки трактора МТЗ-52 з різними навісними машинами. Дослідження ці принесли велику користь як мінським тракторобудівникам, так і працівникам сільського господарства Білорусі й України, на полях яких цей трактор отримав широке застосування. У 1961-1962 рр. постійно зростає потреба Білорусі в електроенергії, яка поставила перед гідробудівниками республіки завдання розширення Березовської та Василевської ГРЕС. Проектні завдання щодо їх розширення були успішно виконані Львівським тепло-енергопроектним інститутом [10]. Українські проектні інститути в ці роки виконали ще чимало завдань з проектування, реконструкції та будівництва цілого ряду білоруських підприємств. Проект будівництва Білоруського заводу хімічних реактивів у Гомелі

Випуск 35

розроблявся Харківським філіалом «Діпрохімпрому». Проектне завдання реконструкції Вітебської ватин-ватної фабрики в 1964 р. було розроблено Київським проектним ДП-5, а Львівським відділенням ТЕП спільно з Біленергопроектом у 1961 р. було розроблено схему електрифікації Білоруської РСР на 1961-1965 рр. Ця схема в роки семирічки була основним документом при складанні планів електрифікації республіки. Розробку технічної документації на реконструкцію Мінського верстатобудівного заводу ім. Жовтневої Революції, Барановицького заводу верстатоприналежностей, Мінського заводу автоматичних ліній і Гомельського заводу ім. Кірова в ці ж роки здійснював науково-дослідний інститут Укрдіпроверстат Держплану УРСР. Значну допомогу білоруським підприємствам у роки семирічки надавав Інститут теплоенергетики Академії наук Української РСР. Так, наприклад, розроблені інститутом у 1962 р. методи сушіння високотемпературним високовологим теплоносієм дістали широке впровадження у вигляді сушильних пристроїв для великопанельних гіпсобетонних будівельних матеріалів на Мінському заводі будматеріалів, а впровадження агрегатів для зневоднення кровозамінників та інших високовологих розчинів, розроблених цим же інститутом у 1962 р., принесло Мінському заводу медичних препаратів близько 150 тис. карбованців річних заощаджень [11]. У 1963 р. на Могильовському металургійному заводі розпочалося освоєння безперервного способу литва чавунних труб, продукції конче необхідної народному господарству Білорусі. Усі попередні технологічні та проектні розробки з впровадження цього способу в виробництво було здійснено заводом спільно з Українським науково-дослідним трубним інститутом [12]. Одеський політехнічний інститут спільно з Мінським заводом автоматичних ліній у 1963 р. займався розробкою теми «Дослідження та впровадження сурмистого чавуну замість бронзи при виготовленні черв'ячних коліс силових головок на Мінському заводі автоматичних ліній», яка по її завершенні дала заводу значну економію кольорових металів [13]. Одночасно київські проектні інститути «Діпрохіммаш» і «Промбудпроект» займалися розробкою проектною документації для заводу «Центроліт», що будувався в Гомелі. Ними розроблялася документація на будівельне та санітарне обладнання. Значну допомогу Білорусі в справі створення газової промисловості надали науково-дослідні інститути та проектні організації України. Зокрема, працівниками проектною організації Укрдіпрокомуненерго було складено проект газифікації Гомеля [14]. У зв'язку з уведенням в експлуатацію газопроводу Дашава-Мінськ багато підприємств Білорусі стали переходити на використання природного газу, як найбільш ефективного та економічного порівняно з іншими видами палива. Значну допомогу в упровадженні природного газу на білоруських підприємствах надав Український державний проектний інститут Укрдіпромиськпромгаз, працівники якого вислали цілий ряд рекомендацій Головгазу БРСР, Брестгазу й Гомельському тресту з газифікації, а Інститут з використання газу при Українській Академії наук допоміг цілому ряду білоруських підприємств запровадити в себе типові печі безокисного нагріву металу перед штампуванням [15].

Наведені приклади соціально-культурної співпраці Білорусі та України в 1959-1965 рр. свідчать про наступне:

1. Тісні зв'язки працівників науки й виробництва республік сприяють подальшому підвищенню продуктивності праці, зниженню собівартості продукції, спрощенню способів виробництва і тим самим розкривають дедалі ширші можливості успішної розбудови економічної бази.

2. Характер тієї науки унеможлилював ізольований розвиток її в будь-якій окремій країні, тим більше, в окремій союзній республіці, що входила до складу СРСР. Без тісного зв'язку споріднених наукових установ союзних республік і без їхнього зв'язку з виробництвом неможливо уявити розвиток науки в рамках ідеології того часу. Тісний взаємообмін науковими досягненнями був характерною рисою співробітництва націй у період спроб реформування.

3. Приклад взаємовигідних наукових зв'язків між республіками пробуджує ще більшу зацікавленість у їхньому подальшому зміцненні, розширенні й поглибленні саме сьогодні, що знаходить своє відображення в появі праць, які теоретично обґрунтовують необхідність цього.

4. Реформи істотно не зачепили підвалини. Основні принципи функціонування соціалістичного господарства не забезпечено перерозподілом компетенцій між владними, планово-директивними управлінськими структурами. Авжеж, центральні органи залишали за собою право вирішального слова, втручання в оперативне керівництво на місцях, однак розширених прав і компетенцій національних республік не було забезпечено, що зумовило нетривалу економічну автономію Білорусі й України.

Література

1. Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии / Под общей ред. Н.В.Каменской, М.Е.Шкляра. - Мн.: Беларусь, 1965. - Ч.2. (1921-1964). - 804 с.
2. История Белорусской ССР. Ред. коллегия: И.М.Игнатенко и др. - Мн.: Наука и техника, 1977. - 630 с.
3. Алег Латышонак, Яўген Мірановіч. Гісторыя Беларусі ад сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XXI ст. Вільня: Інстытут беларусістыкі; Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. - 368 с.; Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі. Санкт-Пецяярбург, Неўскі прасцяг, 2003. - 243 с.; Чигринов П.Г. Бел. история: науч.-попул. Очерк. - Мн.: Современная школа, 2010. - 928 с.
4. Галенчик Н.И. Ученые Белоруссии - народному хозяйству и культуре республики / Сб. Вопросы истории и археологии. - Минск, 1966. - С.75.
5. Белорусская ССР в цифрах за 1965 г. - Минск, 1966. - С.113.
6. Див. Галенчик Н.И. Вказ. прац. - С.76, 77.
7. Підраховано за матеріалами Президіуму АН БРСР (1962-1963 рр.).
8. Національний архів Республіки Білорусь (НАРБ), ф.1086, оп.2, спр.25, арк.256.
9. Котенок И. Гомсельмаш. - Мн.: «Наука и техника», 1966. - С.196-197.
10. НАРБ. - ф. 1131, оп. 1, спр. 523, арк. 125, 198.
11. Звіт про діяльність АН УРСР в 1963 р. - К.: Вид-во АН УРСР, 1963. - С.31, 135.
12. НАРБ. - ф. 1131, оп. 1, спр. 589, арк. 160.
13. Там само. - ф. 1132, оп. 1, спр. 26, арк. 3, 5.
14. Там само. - ф. 1131, оп. 1, спр. 664, арк. 158.
15. Там само. - ф. 1131, оп. 1, спр. 615, арк. 86.

Жерносекова Д.Д. Белорусско-украинское социально-культурное сотрудничество в период реформирования советской системы (1959-1964 гг.)

В статье рассматриваются основные направления научного и культурного процесса в белорусско-украинских отношениях в период так называемой «хрущевской индустриализации»

Випуск 35

1959-1964 гг. Показаны особенности научного и культурного развития между республиками, основные формы и методы советской модели управления в этой сфере. Исследованы основные направления и факторы, которые влияли на сущность и особенности государственного управления научно-культурными процессами в республиках.

Ключевые слова: *научное развитие, образование, культура, послевоенный период, советская политика.*

Zhernosekova D.D. Belarusian-Ukrainian socio-cultural cooperation between the reform of the Soviet system (1959-1964 years)

The article outlines the main directions of scientific and cultural process in the Belarusian-Ukrainian relations during the so-called "khrushchev industrialization" 1959-1964 biennium .The features of scientific and cultural development between respublikami, basic forms and methods of the Soviet model of governance in this area. The basic trends and factors that affect the nature and features of the state of the science and cultural processes in the republics.

Keywords: *scientific development, education, culture, postwar period, the Soviet policy.*

Рецензент: **Добров П.В.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
21.03.2012